

Profesionalna autobiografija i moć

TODOR KULJIĆ

Filozofski fakultet u Beogradu

U prilogu autor pokazuje da moć utiče i na profesionalno samoviđenje. Profesionalne autobiografije su obrasci društvene integracije. Pojedinaac je zapleten u društvenoprihvatljivi obrazac profesionalne autobiografije svoga doba. Ovu prinudu autor pokazuje na primeru jednog segmenta vlastite profesionalne autobiografije. Pokazana je razlika između autentične i korektno prošlosti, granice profesionalnog samoviđenja, produktivne epistemološke razapetosti vlastitog razvoja i moć antifaišizma u profesionalnoj karijeri. Skrenuta je pažnja na važnost samosumnje i samorefleksije i na lični otpor moći koja nameće korektnu prošlost.

KLJUČNE RIJEČI: *profesionalna autobiografija, moć, samorefleksija, antifaišizam*

/

U svakoj autobiografiji (u daljim navodima AB) prožima se subjektivno i normativno.¹ Svako sećanje, pa i profesionalno samoviđenje, specifično je kulturno delanje koje osmišljava i ističe značajno. Nije statični magacin podataka nego proces, aktivno prevrednovanje važnog u karijeri. S druge strane, profesionalna AB nije besprinudno doterana i rekonstruisana prošlost. Moć nadzire i profesionalno samoviđenje. Pojedinaac je zapleten u društvenoprihvatljivi obrazac profesionalne AB svoga doba. Ovu prinudu treba raščlaniti. Najpre valja profesionalnu AB integrisati u strukturu, u kontekst koji određuje tekst. Postoji jači ili slabiji otpor strukturama kao i različiti stupanj samorefleksije u profesionalnoj AB koja određuje subjektivno viđenje granica vlastitih mogućnosti. Svaka struktura manje ili više konstruiše, reformiše i reprodukuje AB humanističkog intelektualca. Profesionalne AB su obrasci

1 Ovaj članak je deo većeg, neobjavljenog, rukopisa "Anti-autobiografija".

društvene integracije. Korenite promene društva traže rekonstrukciju i novo osmišljavanje poziva. Institucionalni deo životnog toka postaje komunicirani i prohodan tek prilagođavanjem samoviđenja karijere novoj moći.

Neoliberalna ekonomija je izmenila institucionalizovani životni tok. Za razliku od ranije profesionalne AB centrirane oko sigurnog stalnog zaposlenja i oko osiguranog toka karijere, savremene neoliberalne profesionalne AB su projektne. Prekarni status radne snage traži samoopis prožet kreativnošću, preduzetništvom i logikom menadžmenta kao tehnokratskog upravljanja životom. U središtu poželjnog profesionalnog identiteta je vlastiti projekat snalaženja na tržištu koji nameće fragmentisani i pluralni mozaik projektovanoj AB. Isti podrazumeva multidimenzionalne obrasce subjektivnosti i prinudu novih AB narativa kojima se redukuje nepreglednost života. Dakle, projektna retorika AB (CV, tj. kontrolni i prihvatljivi obrazac karijere) je u središtu na novi način osmišljene postmoderne subjektivnosti (Kalff, 2016). Okvir prohodne, komunikativne profesionalne AB je projekat samopreduzetnika prilagođenog prekarnoj nesigurnosti koji drugačije obrađuje rizike i kontingentnosti u životopisu. I naučni projekti se prilagođavaju tržištu, a rezultati istraživanja vode računa o interesima sponzora. Novi sklop moći zahteva i novo komunikativno profesionalno samoviđenje.

Koji se kulturni obrasci koriste za prezentaciju vlastite karijere i u sklopu kojih društvenoprihvatljivih očekivanja? AB je kulturna forma koja ispunjava životopis korektnim smislom, a samo se retke anti-AB trude da beleže autentičnu prošlost i čuvaju minuli smisao. Treba biti svestan razlike između autentičnog i društvenoprihvatljivog smisla AB. Ali i biti oprezan prema sociologiziranju koje precenjuje prinudu konteksta. Istorično istraživati odnos konteksta (moći) i teksta (AB) znači uočavati i različite granice mogućnosti svladavanja konteksta. Različite stupnje kontrasećanja.

Dalje valja imati na umu da se kod profesionalne AB menjaju institucionalni okviri koji traže drugačije samopredstavljanje poziva. Nije uvek na delu obično prilagođavanje autobiografa korektnoj prošlosti. Neke nužne promene traži razvoj društva. Kontekst profesionalne AB intelektualca čini: stupanj obrazovanja, ugled škole i radne ustanove, generacijska iskustva i očekivanja, prinuda grupe i ideologije kao i moda naracije. Nije lako raspoznati uticaj hegemonne grupe u samoviđenju: porodice, ustanove, generacije, partije. Iako oslonce profesionalne AB konstrukcije najčešće nameće ustanova, uticaj škole drugačije tumače učenici od epigona. Prvi uočavaju granice doba kom su

robovali njihovi učitelji i kritikuju učitelje u ime načela, drugi ih slepo slede. Fukoovski rečeno, ustanove su veza između samoviđenja i moći, a AB sećanje se manje ili više neposredno potčinjava korektnoj prošlosti. Pa ipak, ne treba zaboraviti da u samoviđenju ima i potencijala otpora moći koja nameće društvenoprihvatljivu prošlost. Ne gledaju svi danas na prošlost menadžerskim i nacionalnim naočarima. Iskustvo se može iznova saobražavati novom prihvatljivom, ali i neprihvatljivom kontekstu. Ovo drugo je teže, ali вреди pokušati.

Kako se danas ljudi autobiografski predstavljaju, samokonstruišu, koja pravila slede i koliko su zavisni od konteksta? Neoliberalizam nameće novi korektni AB identitet. Ranije je važno *potičem iz siromašne porodice*, danas iz *građanske, imućne i pravoslavne*. Diltajevski rečeno, život tumačimo kao ostvarenje različitih vrhovnih svrha kojima podređujemo niže pojedinačne svrhe. Svuda se vidi teleološki karakter strukturnog sklopa (Diltaj, 1980: 385—386). Ne samo što je kulturni obrazac AB istorijski uslovljen jer se menja odnos važnog i nevažnog u ličnom razvoju nego je izmenjeno i viđenje značaja AB kao istorijskog izvora: od istoricističkog precenjivanja biografija centriranog oko vere da veliki ljudi prave istoriju do savremenog konstruktivističkog potceunjivanja AB kao samokonstruisanog mita. Sadržaje samotumačenja i njegovu delatnu ulogu nameću moćne grupe. Ni istoričari nisu uvek kadri da razdvoje *ja* koje se seća od *ja* kao predmeta sećanja. Da li razumeti samo uticajne vođe, razumeti samo sebe ili razumeti i Druge u sebi? Menjalo se viđenje sveta kroz samoviđenje, ali i kritičnost prema AB optici. Nije se, međutim, menjala okolnost da je uvek AB samorefleksiju na različite načine ograničavala moć.

/ Granice profesionalnog samoviđenja

Ako je moć uvek prisutna, može li humanistički intelektualac kompetentno tumačiti profesionalnu AB samo preko vlastitih radova? Da li sumaglicu AB sećanja dovoljno ublažava izolovana svetlost dokumenta, sadržaj objavljenih radova? Organizovanje profesionalnog samoviđenja je u pamćenju složeno jer zaborav oslobađa prostor novim vrednostima i osavremenjavanju starih. Profesionalna AB samoanaliza je zasenčena iznutra jer vezu s prošlošću profesije definišu promenljiva očekivanja koja spontano biraju važna iskustva. Ova očekivanja tek posredno određuje moć. Ako uz rečeno sociolog, pisac ovih redova, ne može iz profesionalne AB “iscediti” dramatične detalje nego tek ne-

što manje banalne epizode nemonumentalne svakodnevice i aktivnosti, čemu ovaj zapis? Ako u naknadnom profesionalnom samootkrivanju nema mesta narcizmu ni jačem ponosu, ali ni skrušenosti, i ako je životopis lišen dramske naracije, kako ga narativno pratiti? Najposle čemu profesionalna AB ako i uz nju dobro pristaje samosumnja da je već samo pisanje životopisa osobena zanesenost samim sobom?

Ako je sve i tako kako ublažiti taštinu?

Teško, jer je introspekcija, zagledanje u sebe, najčešće lišena samosumnje zbog antropološki razumljivog samopoštovanja bez koga bismo pali u depresiju. A samorefleksija je kod intelektualaca još ređa zbog intelektualizma koji nepogrešivost još čvršće ugrađuje u samoviđenje. Nije dovoljno ponavljati da bez samorefleksije nema mere u samopoštovanju. Treba dodati da istu u naučnoj biografiji valja regulisati drugačije. Manje je važno to da svest o nužnom zastarevanju naučnog saznanja kroti svako divljenje sobom i da je stoga umetnicima teže prigovoriti narcizam nego naučnicima. Važnije je nikada ne zaboravljati da je u središtu nauke nadograđivanje, a ne negiranje naučnog nasleđa. Zbog kumulativne prirode naučnog znanja njeni akteri su osuđeni na prolaznosti, u boljem slučaju na nadograđivost. Nova akumulacija znanja na digitalnom tržištu nameće i njegovo drugačije zastarevanje. Intelektualci treba da umeravaju značaj lične važnosti, bezbednosno samopoštovanje, samospoznajom o nužnoj prevaziđenosti.

I sveću da ih moć uvek dotiče. Sartrovski rečeno svaki pojedinac definiše se i negativno, skupom mogućnosti koje su za njega nemoguće, tj. više-manje zatvorenom budućnošću (Sartre, 1970: 85). Za Markuzea, pak, biti realan znači tražiti nemoguće, tj. ne prihvatati granice mogućeg koje nameće moć. U sadejstvu obe odredbe treba tražiti samorefleksiju. Naime, samorefleksivno promišljanje AB markirajući kontingentnu strukturu mogućnosti uočava i pukotine moći. Upravo okolnost da moć nije ni svevlasna ni večna traži i suočavanje s ličnom odgovornošću za životni nesklad koji, doduše, rada nesigurnosti, ali ove ne treba eliminisati jer su nesigurnosti uslov popravljanja. Samouvereni i neodgovorni su nepopravljivi. Introspektivni poduhvat ovde je ograničen samo na sećanje na profesionalni rad kao empirijski materijal koji treba analizirati. Ali i ovde postoje iluzije samoviđenja. U pojedincu se uvek reprodukuju vladajuća kultura i ideologija, generacijska iskustva i očekivanja i naravno hegemoni aparat nauke (teorije, pojmovi). Marks je upozoravao da je pojedinac sveukupnost društvenih odnosa, a ne izolovana monada. Postoji

nesvesna i svesna ideologizacija AB sećanja, te spontana i planska iskrivljavanja. Ali nema nesvesne samorefleksije nego samo svesne. Da li o sebi znamo više ili manje nego što obično mislimo? Ovo je uvod u kritiku samokonstrukcije poziva, a ne traganje za nekom idealnom samorefleksivnom AB. Uprkos rezervama, profesionalna AB može biti korisna u sociologiji nauke. AB sećanje na pobude i hegemonie teme raznih istraživačkih faza može biti svedočanstvo o sociološkim perspektivama i prioritetima užih vremenskih razdoblja (socijalizma, tranzicije i kapitalizma). Koliko god AB bile individualizovane u njima se ogleda kolektivno, tj. odnos doba i sociologa. AB pokazuju koliko su realne protivrečnosti bile podsticajne u stvaralaštvu, kako su se prelamale kroz lično naučno sazrevanje i kako sve to danas izgleda u sećanju. Tekst životopisa zavisi od pitanja koje autobiograf sebi postavlja, ali i od aktuelnog konteksta, kome se priča. Svaku AB kanalihu ciljevi pričanja. Pamti se važno za karijeru. Ni ja u istoriji, ni istorija u meni. Profesija u mom sećanju.

/

Profesija mi je sociologija, a u misli o društvu teško je izbeći uticaj širih uslova. Pojedina uža vremenska razdoblja nametala su ključne teme misli o društvu. U njima nije bilo lako razdvojiti istinsku aktuelnost od pomodnosti. Ko je npr. 1970-ih pisao o kulturi sećanja ili mogao da nasluti progon tada hegemonih društvenonaučnih pojmova? Krupne globalne promene pratile su i promene prioriteta misli o društvu. Slom socijalizma nametao je novu raspodelu globalne moći. I nove obrasce pamćenja. Autobiograf subjektivno povlači razliku između ispričanog doba i doba u kom priča, između tada i danas, a sve unutar napetosti između ličnog sazrevanja, promena u svetu života i kriterija narativne samorefleksije. I različite svesti o pritisku moći.

U tom pogledu se i moja istraživanja iz 20. veka i zbog drugačijeg konteksta razlikuju od ovovekovnih. Nijedno istraživanje nije planirano. Isticala su jedna iz drugih i kumulativno se nadograđivala. Krupne tektonske promene moći su u razvijenim središtima provocirale nove istraživačke pristupe i prioritete. Pratio sam ih i pokušavao da primenim na domaću stvarnost. Od ranog istraživanja fašizma kao pokušaja svladavanja akutne krize kapitalizma do kasne filozofije istorije

levice stoji raspon od skoro pola veka. Široka vremenska deonica prepuna lutanja i istraživačkih nesigurnosti. Nisu ih ublažavale sociološkosaznajna i ideološkokritička komponenta koje su pratila sva istraživanja. Vlastitim lutanjima pratio sam i tranziciju uma okruženja (kolebanja i promene opredeljenja humanističke inteligencije) čiji sam svakako i sam bio deo, nikada dovoljno samorefleksivan.

Nova moć, novi istraživački prioriteti, novi odnos važnog i nevažnog znanja. Nisam se branio od novog uticanja, ali sam birao, nisam svaštario. Niče piše o upropašćavanju čitanjem. Nisam bio žrtva toga iako sam komentarisao, promišljao i nadograđivao više nego što sam gradio. Poziv sam shvatao kao istraživačku primenu onoga što je na strani teorijski vredno, a kod nas nepoznato. U kombinaciji ovih napora radale su se nove pretenzije: pokušavao sam da pružim osnove nekih u nas nepoznatih disciplina (*Tanatopolitika, Kultura sećanja*) i da dam zgusnute sociološke preglede nekih vrlo opštih tema (*Fašizam, Oblici lične vlasti, Tito*). Istraživanja se razlikuju po srazmeri autorskog i kritičkog. Kritičko je podučavalo autorsko, a ne obrnuto. Trošio sam se na izboru i predstavljanju važnog, nešto manje na njihovoj nadogradnji, a ponajmanje na ličnom autorskom. S te strane jesam robovao profesorskom pozivu. Nisam bio timski istraživač nego solo igrač koji je ipak uvek vodio računa o opštim važnim sadržajima sociologije politike koju sam predavao. Listi vlastitih istraživačkih tema nemam mnogo da zamerim. Zadovoljniji sam izborom tema nego njihovom obradom za koju nikada nisam unapred znao koliko će biti uspešna. Nikome nije talenat svakog trenutka bio pri ruci (Ekerman, 1970: 230), ali se ovi trenuci rede propuštaju ako se sistematski radi. "Tito" je, možda, najsamostalniji dograđeni teorijski okvir za istraživanje domaće lične vlasti. Neko zrno autorskog. Nisam unapred znao teme istraživanja. Ili su iskrsavale iz prethodnih ili su me provocirale neke zanimljive knjige da iste probleme drugačije obradim. Bilo je to istraživačko teturanje lišeno dugoročnog plana, ali neodvojivo od konteksta. Pratilo ga je pomeranje,

a ne tumbanje hijerarhije smisla angažmana: antifašizam, antikapitalizam, antinacionalizam. Sve to je bilo nezamislivo bez obogaćivanje pomenutih diskursa novim teorijskim pristupima: konstruktivizam, hermeneutika, simbolizam, pojmovna istorija. Bio sam više istraživač koji objašnjava sebi i čitaocima nego nastavnik koji to čini u učionici. Predavanja ne pamtim, seminare donekle. Zato mi je i profesionalno sećanje više centrirano oko istraživačkog nego oko pedagoškog rada. Ne oko naučnih zvanja nego oko faza naučnog sazrevanja. Knjige su faze koje razdvajaju deonice mog profesionalnog sećanja, ali i markeri mog svesnog i nesvesnog odnosa prema moći.

Ne mogu se osloboditi sinergije angažovanog posmatrača i unutrašnjeg monologa kojim svaki autobiograf pokušava naknadno da osmisli iskustvo. AB priča humanističkog intelektualca je ideološka, prostorna i vremenska perspektiva. Treba ove dimenzije prepoznati i sebe definisati. Time će biti jasniji odnos između onoga što se vidi i onoga što se želi videti. Nužna je višedimenzionalna samorefleksija: kako sam sebe video i kako su me drugi videli, kako sebe vidim danas i kako sam viđen. Treba suočiti sadašnje i ranije samoviđenje, prepoznati kumulativno iskustvo u nadograđenom samoviđenju. Najposle – treba analizirati i podsticajni uticaj moći koja, doduše, pritiska ali i nameće aktuelne teme. Prepoznati u profesionalnoj AB uticaj, moć i prinudu okoline znači demonumentalizovali vlastitu doslednost. Bez raspoznavanja prinude izvana nema distance prema sebi niti se narcizam može kontrolisati.

/ Produktivne epistemološke razapetosti

Pritisak moći na pamćenje ne treba uvek shvatati kao gušenje individualnosti. Moć katkad pomaže da se i funkcionalno unapredi subjektivni koordinantni sistem koji redukuje složenost i pouzdanije vrednuje (važno i nevažno, dobro i loše) iz prošlosti.

Istraživanja nisam shvatao kao dužnost nego više kao vraćanje duga okruženju i onima od kojih sam učio, pravo da zastarim kao i prethodnici, neodbijanje privilegije da radim što želim, a ne iz egzistencijalne prinude i kao nikada usklađeni

spoj samopotvrđivanja i samoutehe. Bio sam epistemološki produktivno razapet između doba kada se nije pravila velika razlika između društvenonaučnih i političkih opredeljenja i potonjeg vremena kada su ove razlike jasnije povučene, ali su značaj naučnog obezvređili neoliberalna profitabilnost i relativizam postmoderne kao njegova nadogradnja. Ni ovu razapetost ne shvatam kao nesrećnu kontingentnost. Naprotiv, epistemološki gledano bliža je srećnom sticaju prilika. Imao sam generacijsku sreću da budem razapet između dve oprečne hegemonije epohalne svesti (s različitom važnošću kategorija imati i biti), što je za humanističke intelektualce prednost koju sam se trudio da iskoristim. Zemljotresne političke i idejne promene više gone na promišljanje kog nema kod generacija koje su se razvijale unutar hegemonije jednog pogleda na svet. Možda je otuda i bilo lakše u epohi normalizovanog kapitalizma ostati levičar. Katkad je bila dovoljna upornost i tvrdoglavost. Teže je bilo stalno dogradivati dovoljno diferencirano i inkluzivno teorijsko uporište. Sve uz permanentnu samosumnju i svest da je istinska istorija prošlost bezimenih, a ne platežno sposobnih. Druga korisna epistemološka razapetost bila je između sociologije i istorije. Istraživačka spona istorijske sociologije bio je fašizam. O piscu posredno više govore njegove knjige nego njegov realni život. Moje istraživačke teme nisu plod slučajnosti nego vremena u kom sam odrastao i obrazovao se. I porodične situacije. Nije teško uočiti da se fašizam provlači kroz skoro sve moje knjige, s ovom temom sam i počeo vlastiti istraživački put. Formirao sam se u antifašističkoj porodici čiji su članovi, pali i ranjeni borci, bili na slikama na zidu i u porodičnom albumu. Otac je bio u zarobljeništvu u Nemačkoj četiri godine. Malo je o tome pričao, ali je govorio nemački i za stolom nas učio nemačkim rečima. Rano me je privukao vojnički ritam tog jezika iako sam učio u srednjoj školi engleski, latinski i esperanto. Maturski rad sam pisao na nemačkom jeziku, na fakultetu sam čitao rano nemačku literaturu, a u studentskom domu sam imitirao Hitlerove

govore. Na neki način fašizam se spontano nametnuo kao trajni istraživački prioritet oko kog su bile centrirane ostale teme mojih knjiga. Nemačka kao uređena država, a naročito nemačke “garnizonski” sređene biblioteke (riznice) su me takođe privukle u toku nekoliko studijskih boravaka. Postao sam sociolog fašizma, fašizmolog, kako me je zvao Lj. Tadić kog sam nasledio na fakultetu. Iz fašizma i oko fašizma su nastajale teme docnijih istraživanja: totalitarizam, birokratija, lična vlast, prevladavanje prošlosti, kultura sećanja. U nemačkoj literaturi našao sam glavni teorijski i metodski oslonac, znatno više nego u engleskoj koja jeste bila preglednija, razumljivija, ali i meni manje zanimljiva.

Okrenutost fašizmu nije podstakla moju disciplinarnu konverziju ka istoriji nego “međugrnsku polukonverziju” ka istorijskoj sociologiji. Možda su istraživački prioriteti otkrivali u meni nešto skriveno, spontano mi osmišljavajući angažman. Ako jesu onda su to bila istraživanja upotrebe prošlosti od početka ovog stoleća koja su se delom oslanjala na moje radove iz prethodnog veka. I danas sam negde između sociologije i istorije, u istorijskoj sociologiji. Prodorom socijalne istorije istoričari me prihvataju s manje rezervi. Od mentora sam se učio da marksistički pristup može biti valjan samo ako se shvati kao inkluzivni okvir u koji valja uključiti naučno plodna načela nemarksističkih struja. To radim i danas, koliko uverljivo – ne znam.

Naredna, takođe epistemološki plodna, spoljna okolnost profesionalnog razvoja bila je u prilično dramatičnim političkim promenama okruženja. Raspad Jugoslavije me je iznenadio, a agresija NATO pakta na SRJ manje, možda i otuda što me nakon građanskog rata 1990-ih više ništa nije moglo iznenaditi. Nije to bila dalekovidost ni oštroumnost. Realnost sam opažao kao gorak završni udar na levicu. Ostaci levice nestajali su u bljesku šovinizma raznih boja u građanskom ratu novokomponovanih liberala i konzervativaca.

Krizu i planski zaborav radničke i socijalne istorije nisam shvatao kao epistemološku nepravdu nego kao odnos moći.

U tom svetlu sam pratio konverziju šezdesetosmaša koju je Rainer Rilling (Riling) procenio kao rezultat uspešne politike korumpativne renormalizacije. Kada prođe rat džinova počinju sukobi pigmeja i osvete bivših lakeja. I prilagođavanja sećanja. Analizirao sam sećanja beogradskih šezdesetosmaša izneta 2008. (Kuljić 2014, 59—65) zato što sam ih znao od ranije. Kod mnogih je bila vidljiva retrospektivna autobiografska teleologija (Brockmeier 1999, 35). Cilj i telos se ugrađuju u životopis. To znači da se prošlost tumači sa stanovišta kraja istorije JA koji je zadat u samom početku. Početak razvoja markira se sa stanovišta vrednosti sadašnjice koja je opet rezultat istog razvoja. Danas mnogi šezdesetosmaši tvrde da su još 1968. bili liberali. Spoticanja naknadne pameti ili popuštanje moći koja diktira korektnu prošlost?

Pa ipak, u istraživačkom pogledu novi sklop poražene preobraćene levice mi je donekle pomogao. Nestao je pritisak dekretirane levice koja je na vlasti trijumfovala. U porazu se lakše disalo. Danas kada je poraz odležao, sećanje mora priznati da je u njemu bilo i oslobođenja koje nije uvek bivalo neugodno. Ali nije bilo ni spokojnog zadovoljstva ni očekivanja napretka, možda samo mira. Danas se jasnije vidi da je to bio zaokret iz autoritarnog režima u represivnu toleranciju. Istraživačko iskustvo iz prvog nije štetilo u drugom. Naprotiv. Od tada sam počeo više da se osvrćem na različita stanovišta pre iznošenja vlastitog. I dalje sam u društvu sa sobom birao teme, ali i bivao strožiji kod odabira literature i u raspoznavanju originalnog. U sazrevanju ništa nenormalno iako nisam jasno osećao kada sam prestajao da budem učenik i počeo brže da zaboravljam učitelje.

Ali sam se na drugoj strani trudio da u okruženju nađem ono što je dostojno zaborava. Dugi oprez prema pregrejanim nacionalnim perspektivama spontano je gonio hladnijoj stranoj literaturi. Pratila ga je nada da se nešto izvana može preneti, da podučavanjem sebe mogu pomoći i drugima. Vremenom se probijala i sumnja da ambicija može podsticati i zablude. Katkad sam neopravdano precenjivao stranu literaturu na

račun domaće. Bilo je u tome i traženja neautentične lične izuzetnosti u izvorima koji nisu bili svima dostupni. Lebdela je povremeno i senka iluzije da to što napišem može biti i diskurs, ne puka teorijska novotarija. Niče kaže da je težio da bude “dobar Evropljanin”, ja da budem Jugosloven u otporu. Možda sam po samorefleksiji Srbin, ne samo otuda što u regionu Beograd (gde sam se formirao) verovatno još najduže opstaje kao kosmopolitski grad, nego i otuda što najbrojniji narod mora prednjačiti i podučavati druge antispomeniku.

Antispomenik pamti i neslavnu prošlost vlastite grupe. Demonumentalizacija prošlosti je samorefleksija kojom ne može manji narod podučavati veći nego obrnuto. Živa laboratorija ove asimetrije bio je građanski rat 1990-ih koji je i danas još uvek praćen simetričnim građanskim ratom sećanja. Umetnost izazivanja drugih protiv sebe je *doxa* svakog nacionalizma. Nerefleksivna, naravno.

Najposle korisna epistemološka antinomija u nauci je razlikovanje vlastitog zaborava od prevaziđenosti čiji je uslov nadogradivost. Nadogradivost zavisi od povoljnih društvenih uslova, ali i od umešnosti pisca da delo približi publici.

Trudio sam se da delam izvan domaćih socioloških škola, iznad disciplinskih granica istoriografije i sociologije, izvan nacionalnog i partijskog. Jezik izlaganja mi je pomalo lavirintski, a neke knjige su hazardni pokušaji sinteza. Na neki način, subverzivan sam i prema onom što sam napisao. Sve je moglo biti bolje, ali ne i mnogo bolje, zadovoljniji sam izborom nego obradom tema, više koncentracijom nego erudicijom. Verovatno nije svima lako da me prate, nisam toliko složen ni višeslojan koliko tvrd u izrazu, sa stilom i rečenicom koja ne klizi nego se kotrlja i grebe, s iskošenom perspektivom i opredeljenjem koje možda izaziva čuđenje. U svemu je dosta protivrečnosti, nadam se više dijalektičkih nego logičkih. Neshvaćenost okruženja nije ni tako loša stvar, ali ne u banalnom identitetskom smislu kada svi na neki način držimo da nismo dovoljno shvaćeni i uvaženi i da više vredimo nego što to priznaje okolina. Autentična neshvaćenost je usamljenost lišena samosažaljevanja. Zbog toga više mi smeta to što sam bio nedovoljno težak sebi. I oni koji uvažavaju to što radim nedovoljno me nadograđuju.

Osećaj vlastite važnosti često zavodi. U nauci ga treba kanalisati u očekivanje da će vlastito delo biti konstruktivno prevaziđeno, da će nekog podstaći da ga nadogradi, ali kritički. Pisac treba da ugradi u delo osigurač koji olakšava prevaziženje dela, treba nekome podmetnuti rame, ne više od toga. Ne očekivati spomenik nego antispomenik. Ne zasenjivati učenošću. Naći učenike koji se čuvaju učitelja, a ne slepe epigone. Samo ako se teži prevaziđenosti može se osujetiti sujeta o vlastitoj neuporedivosti.

Raduje me kada se obnovi neko izdanje mojih knjiga, ali je zastarevanje sudbina misli o društvu i autentična samorefleksija. Štaviše, cilj svih nas je da budemo prevaziđeni, da će drugi otići dalje od nas (Veber, 1998: 70). Preživljavaju književnici i umetnici jer je književni i umetnički izraz više individualizovan od naučnog i manje nadogradiv. Nauka u društvu, pak, samo delom izbegava *ephemeris*, tek ukoliko je konstruktivno nadograđena. To je teško očekivati od moje ne mnogo uticajne sociološke misli sistematizovane u petnaestak knjiga i razučene u desetak tema iznetih u javnost u zadnje četiri i po decenije. Drugačije misliti značiti ne odoleti samozaslepljivanju.

/ Moć antifašizma

Čitati u profesionalnoj AB “meku” moć znači najpre prepoznati vrednosti koje su nametale grupe (porodica, generacija, škola) i koliko smo im izmicali kod izbora poziva. Rad na profesionalnoj AB znači više stvari: redukovati složenost istraživačkog iskustva, narativno organizovati najvažnije epizode, definisati usmerenost angažmana i promene očekivanja, samoproceniti integrisanja iskustva (izvlačenje pouka), lutanja i oslonce. U čemu mi je slučaj pomogao i kako je moć uticala na moju profesionalnu AB? Ako bih od mnogih činilaca izdvojio ključni, kojim je moć oblikovala moju profesionalnu AB, bio bi to antifašizam. O tome nešto više u samoanalizi.

Iako su, gledano odozgo, teme mojih knjiga prilično šarolike, u osnovi je to razvojni put istraživača fašizma jer se ova tema u svim istraživanjima nametala kao središte ili kao uzgredni rukavac. Fašizam je opstajao kao evergreen tema i antifa-

šizam kao prateći diskurs: fašizam i kapitalizam, teorije o fašizmu i totalitarizmu, antifašizam i anti-antifašizam. U profesionalnim krugovima dugo sam prepoznavan pre svega kao “fašizmolog”. Od ranog istraživanja srpskog fašizma do kasne filozofije istorije levice je istraživački raspon od pola veka. Premda pisac sam bira teme, ponude i prinude nameće vreme. Ko je 1970-ih pisao o kulturi sećanja ili mogao da zamisli progon tadašnjih hegemonih pojmova? U nove teme uključivane su razne potonje upotrebe fašizma. Različita tumačenja i poređenja fašizma sa socijalizmom izoštravala su teorijsku, metodsku i pojamovnu stranu istorijske sociologije koja me je zaokupila. Čak i onda kada sam se bavio režimima pre i nakon fašizma u pozadini je bio fašizam kao *choice of focus* (ugao gledanja). Neuporedivost Aušvica bila je u pozadini procena ostalih obrazaca prinude. Skoro sva moja istraživanja saplitala su se o fašizam kao neuporedivo zlo, praćena kritikom ignorisanja ili istorizovanja fašizma i antifašističkim angažmanom. Na neki način sam ostao zarobljenik fašizma. Iz antifašizma je teorijski istekla kritika nacionalizma i kapitalizma. Ali na drugi način nego u Nemačkoj.

U socijalističkoj Jugoslaviji nije vladala tradicija ćutanja i potiskivanja fašizma kao u nemačkim porodicama posle rata nego je neposredno porodično antifašističko iskustvo prenošeno pričama i porodičnim albumom prepunim ratnih partizanskih uniformi.

Moć je delovala sinergično: antifašističko porodično iskustvo i službena komunistička antifašistička prošlost su se preklapali. Nije bilo potrebe za doterivanjem prošlosti.

Pa ipak, ove okolnosti ne tumačim strogo teleološki niti držim, kako to čini psihoanaliza, da je dete otac čoveka. Što je više teleološkog, to je više društvenoprihvatljive i usklađene prošlosti u AB. Službene i neslužbene antifašističke strukture za formiranje ličnog identiteta bile su u odrastanju širom otvorene. Nemci su bili službeni i porodični neprijatelji, pa se javljala i mutna znatiželja za znanjem egzotičnog jezika neprijatelja. Premda je i antistaljinizam bio aktuelan, antitotalitarizam je stigao znatno kasnije. Antifašizam je bio

beskonkurentski generacijski protivstav. Mnogi su mu prošli ispod radara, ja nisam.

Pa ipak na AB se valja osvrnuti i sa stanovišta društvene istorije, a ne samo političke.

Dečaštvo mi je teklo u Zrenjaninu u osobitoj novoj istorijskoj fazi potrošnje 1960-ih, obeležene izgradnjom stanova, uvođenjem frižidera, kupatila, automobila, telefona i TV. Medijski gledano, radio i knjige stigli su pre polaska u školu, a bioskop ranije nego TV. Bilo je to doba kada je uz otvaranje granica i u FNRJ zaustavljen Srednji vek. Nova generacijska okupljanja (sport, igranke, korzo), nove potrebe i nova očekivanja. Tito i NOB su bili zanimljivi u stripu i na filmu. Od medija je u tinejdžerskom periodu bio najvažniji bioskop, vestern filmovi s obaveznim nezanimljivim političkim žurnalom. I naravno zapadna rok muzika. U mreži oslonaca identiteta zapadna filmografija i muzika imala je koeficijent 8, fudbal 6, moda 4, a crkva nula. Identitet u odrastanju oslanjao se na M. Džegera (Jagger) i E. Bardona (Burdon), na fudbalere Šekularca i braću Čebinac. Fizički i moralni uzori bili su glumci revolveraši iz vestern filmova. Kauboji su uglavnom bili pozitivni heroji, a Indijanci negativni. Idoli regulišu pamćenje. Nije to bio Coca Cola nego Cockta socijalizam: farmerke, rok muzika, bioskop i multietnički zrenjaninski korzo na kom je veća napetost bila unutarstrpska, između dođoša "bosanaca" i starosedelaca Banačana, nego između Srba i Mađara. Zapadni film, moda i muzika bili su službena brana od hegemonog SSSR-a. Hegemoni generacijski narativi samo su naizgled bili protivrečni u jednopartijskom potrošačkom režimu. AB između iskustva i insceniranja bila je lišena nacionalnih, verskih i političkih trauma. Službene ideološke žrtve i dželati autoritarne modernizacije harmonično su sapostojali sa zapadnim idolima jugoslovenske baby boom generacije. Nije to bila apsolutna nego nadzirana dozvoljenost. Ni tada moć nije bila otvorena dominacija nego kontrola i nadzor nad omladinom koja u svojim nišama to nije uvek primećivala.

Već na prvoj godini studija 1967. identitet u otporu našao je nove oslonce – disidentske profesore, antibirokratizam i antititoizam. Imao sam sreću da me je odmah zakačio jun 1968. i ubrzao političko sazrevanje. Studentski protest je bio autentični identitet u otporu. Ne statična nego dinamična tačka osmišljavanja samovidenja.

Zanimanje za fašizam nije bledele. Epistemološka pogodnost je bio kontinuitet antifašizma okoline i brojna lična svedočenja o fašizmu koja su dopunjavala hladnoću pisanih izvora. Bio je to plodan spoj žive reči i knjige, ravnoteža između iskustvene distance i emotivnog poistovećivanja s antifašističkim boricima, spoj istorije i pamćenja. Praktični antifašizam bio je značajniji od teorije. Pod snažnim utiskom sećanja živih antifašističkih svedoka u porodici i sticanih znanja o fašizmu sazrevao je lični istraživački napor da se usklade distanca i angažman. Nisam se opirao moći antifašizma, pa je fašizam ostao senka svih potonjih šarolikih istraživanja centriranih ponajviše oko upotrebe prošlosti. Premda sam menjao teme istraživanja, fašizam me nije ispuštao.

Moja najpoznatija i najtiražnija knjiga jeste *Fašizam*. Doživela je tri izdanja. Sve potonje, nešto zrelije i vrednije (ali naravno nikada dovoljno), bilo je manje tiražno. U pogledu vannaučnih uslova bio sam povlašćen kontingentnošću (slučavanjem) porodičnog antifašističkog iskustva i potonjim antifašističkim nastavnicima na univerzitetu. Premda su i mnogi pripadnici moje generacije imali slično iskustvo, ne mogu reći da u mom formiranju nije bilo i vlastite lične istrajnosti i naročite opsesivnosti ovom istorijskom pošasti.

Nakon sloma evropskog socijalizma normalizacija nacionalizma iznova je aktuelizovala antifašizam sada “oslobođen” komunističkog dekretiranog obrasca sećanja. Građanski rat u Jugoslaviji pravdan je građanskim ratom sećanja u kom je fašizam bio važno oružje u kritici tuđeg, ali ne i vlastitog šovinizma. Naravno da samorefleksije nema kod etnocentrizma. U novoj situaciji kada je antikomunizam postao iskupljenje svih nacionalista antifašizam je relativizovan i na novi način iskripljavan. Antikomunizam, međutim, nije bio rastegljiv metafora nego direktni protivstav, a komunisti sinonim nacionalnih izdajnika.

Objavljujući početak “specijalne operacije” u Ukrajini 2022. Putin je za izvor sukoba okrivio Lenjina.

Dok je u regionu antifašizam relativizovan i nacionalizovan (četnički, domobranski), dotle je antikomunizam ostao opšte mesto saglasnosti raznovrsnih zakavženih etnocentrizama. Nacionalisti svuda odbacuju multietnički antifašizam kao komunističku floskulu. U novim uslovima angažman je trebalo dopuniti kritikom anti-antifašizma. Aktuelnost šarolikog antifašizma nije malaksavala. Iako se povremeno utapa u antitotalitarizam i potom izranja u drugom obličju, fašizam i antifašizam ne slabe pred naletom novih dešavanja (globalizacija, terorizam, migrantske i epidemiološke krize, ratovi) nego se njihova prilagođena tumačenja stalno iznova uzdižu u misao o društvu i postaju delatni diskursi. Aktuelnost Hitlera i svetskog rata nepostaje u medijima i filmografiji, u dokumentarnim i narativno obrađenim verzijama. Vanvremeno neuporedivo zlo je politički vrlo upotrebljivo. Odnos prema fašizmu (negiranje, ignorisanje, relativizacija preko poređenja), a naročito odnos prema fašističkoj prošlosti vlastite nacije jeste još uvek pouzdan marker teorijskog diskursa i praktičnog opredeljenja. To sam seizmografski osećao prateći idejnopolitičku evoluciju antifašizma.

Ali ni stručnjaci se nisu lako snalazili u novoj nepreglednoj upotrebi fašizma. Fašizam i antifašizam uporno prate kumulativne promene u politici (datume i mesta sećanja) i u misli o društvu (nove teorije). Vlastiti interesi pravdaju se krivicom drugih kao što je uostalom i prvo istorijsko sećanje nastajalo iz svesti o krivici (J. Assmann). Prvi arbitri bili su bogovi, kasnije je politika zamenila sudbinu, da bi se na koncu u arbitražu oko krivice umešala i nauka o društvu. Krivica fašizma bila je nesporna, ali su je tužioci i advokati različito akcentovali. Nije reč samo o prepoznavanju i priznavanju krivice optuženih nego i o obrascima pravdanja i upotrebe osude. Putin je 2022. napad na Ukrajinu pravdao antifašizmom. Premda je fašizam krivično nesporan, antifašizam je rastegljiv. U misli o društvu sudije, tužioci i advokati u predmetu “Humanost protiv fašizma” još nisu stigli do pravosnažne presude. Debate se vode oko toga da li je fašizam izvorno ili reaktivno nasilje, da li je neuporediv zločin ili ima i gorih, da li mu je generički pojam kapitalizam, totalitarizam ili nacionalizam, da li je iskustvo druge grupe ili i vlastite, da li je eksces i kontingentni upad u istoriju ili je trajnija struktura? Mišljenje fašizma ne posustaje. U njemu se uvek iznova prelamaju novi opšti teorijski pravci (konstruktivizam, istoricizam, hermeneutika, neomarksizam). Ima i raznih “alhemijских

spojeva” marksizma, veberijanstva i konstruktivizma i raznovrsnih kombinacija lekovitog zaborava i samorefleksivnog sećanja u potragama za naučnim “zlatom”, eliksirom, formulom uspešnog preventivnog antifašističkog diskursa. Ova semantička parabola je izneta da bi se podvukla razna teleolološka tumačenja koja neuporedivo zlo nastoje da redukuju na korisnog vlastitog neprijatelja. Semantičke inverzije hegemone antifašističke fraze su neiscrpne.

Zanimanje za fašizam bilo je šire od delatnog boračkog antifašizma. U traženju teorijskog oslonca zavelo me je nespojivo u nemačkoj misli (Marks i Niče, Gete i Aušvic). Hronološki gledano iz antifašizma je istekao antikapitalizam, ne idej-nopolitički nego teorijski i metodski. Istraživački prioriteti jesu i ograničenja kojih nisam uvek bio svestan kada sam većinu tema posmatrao *sub specie* latentnog antifašizma kog se nisam mogao osloboditi. Uprkos šarolikosti naslova mojih knjiga (samo se u prvoj javlja reč fašizam) ostajao sam zatočeničnik, a katkad i zarobljenik nedorečenog antifašizma. Autobiografski sadržaji su se direktno mešali u ovu istraživačku putanju: okrenutost nemačkoj literaturi i boravci u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj.

Ako je, kako kaže Sartr, naše detinjstvo mutno shvatanje naše društvene uslovljenosti posredstvom porodice koje uspeva da se u nas utisne u obliku karaktera (Sartr, 1970: 90) onda mi je antifašizam možda bio zadat još u ovom dobu.

U školi sam prednjačio u nemačkom jeziku. Diplomski rad je bio “Ideologija srpskog fašizma”, magistarski “Fašizam”, a doktorat “Teorije o totalitarizmu”. Od Getea i Marksa do Ničea i Vebera privlačila me je zavodljiva (ne)spojivost ovih krupnih imena. Mentorska ruka V. Milića mi je pomogla da mnoge lične nedoumice pretvorim u metodski organizovane sumnje. Višemesečni studijski boravci u Marburgu 1984. i 1991. i tadašnji susreti s nemačkim istraživačima fašizma otvorili su mi nove vidike. Anglosaksonska literatura nametala se kao nužna dopuna germanocentrične uskogrudosti.

Kod profesionalne AB treba imati na umu da novo istraživanje i novu fazu razvoja diktira nepredvidivo naučno kumulativno sazrevanje. U punoj svetlosti proteklog vremena lakše je markirati istraživački kontinuitet nego ranije. Što se u prošloj neizvesnoj budućnosti nije nazirao istraživački put nije ni bilo loše.

Lutanja su poučna. Tek nakon istraživačkog lutanja stiže se samopouzdanje, ali koje nije uvek ekvivalentno iskustvu. Pre toga uvek neizvesnost i samosumnja. I tako iznova, spoljni uticaji i unutrašnja raskršća. Naravno nikada konačno. Sve dok ima novih iskustava.

Kada je u pitanju povratni odnos moći treba dodati da su moje prve dve knjige u jednopartijskom režimu bile zapažene i dobro primljene i u krugovima vlasti. Ne samo stoga što je službeni antifašizam bio moralno uporište komunisti, nego i zato što je već od početka 1980-ih marksizam i u Jugoslaviji (kao i u Zapadnoj Evropi) postepeno dovođen u pitanje. SKJ je pratio ove promene i tražio podršku u intelektualnim krugovima. Knjige *Fašizam* (1978) i *Teorije o totalitarizmu* (1983) nisu se uklapale u pomodni trend antitotalitarnog poređenja fašizma i socijalizma koji je tada pristizao od preobraćenih šezdesetosašma iz Francuske.

Obe knjige bile su u najužem izboru za NIN-ovu nagradu za publicistiku što svedoči da su bile "na liniji". Neka je i tako, ali prvu knjigu sam napisao u dvadesetpetoj godini, pa za taj uzrast nije ni loše ispala. Nije to bio učinak odprve nego je fašizam kao tema u meni na razne načine sazrevao, ne uvek kao fascinacija zlom nego katkada i kao fascinacija uređenim poretkom zla. Ne baš kao što se Gete divio Betovenu "s užasom" (Ekerman, 1970: 125), ali mi je nacizam kao poredak bio zagonetan. Knjiga je promptno 1978. pozitivno recenzirana u *Politici*, zatim u partijskom nedeljniku "Komunist", mesečnim partijskim časopisima *Socijalizam* i *Opredeljenja* i u stručnim časopisima. Danas, međutim, vidim na internetu da neko prodaje *Fašizam* s posvetom autora. Dovoljno ironičan detalj o delu i o piscu.

Pomenute knjige bile su, doduše, zapažene i kod tadašnjih domaćih disidenata (koje je lagano zahvatao antitotalitarni virus), ali manje nego kod vlasti. Žrtve komunističkog nasilja i nadzora radije su poredile socijalizam s nacizmom, dok su se levičari koji nisu bili žrtve tome protivili. Na ovaj banalni psihološko-politički determinizam skrenuo je pažnju Cvetan Todorov. U socijalizmu sam bio solidarniji sa žrtvama

titoizma nego što sam to bio nakon njegovog sloma. Po prirodni stvari nisam razmišljao viktimološki jer nisam bio žrtva.

Duboka empatija ističe iz proživljenog stradanja. Srećom nisam bio u toj situaciji, ali sam s druge strane još rano u socijalizmu uočavao da učesnik može gubiti vezu s istinom ukoliko je žrtva. Perspektivu žrtve treba dopunjavati perspektivom posmatrača. To je suptilna veza empatije i distance. Samo se uz pomoć distance možemo razdvojiti od prošlosti. Samorefleksija nije istorijski zavisila od karaktera pojedinaca nego od slobode distance. Koliko je slobodan bio odnos prema ličnoj prošlosti i koje su bile granice samorefleksije u dobu kada je crkva propisivala vezu prošlosti i budućnosti? Ili u nizu autoritarnih režima koji su samorefleksiju nasilno pretvarali u mazohističku samokritiku. Ali i danas se postavlja pitanje koliko su AB sadržaji pod pritiskom društvenoprihvatljivih vrednosti. Ne izbegavam odgovor.

Profesionalna karijera mi je tekla u ne mnogo surovoj školi ličnog iskustva, koje se, doduše, posredno gomilalo u širim dramatičnim političkim i državnim promenama i sukobima, ali me opet nije pogađalo kao druge. Verovatno stoga potrebe i lomove ne pamtim koliko zaslužuju. Neprekaljen političkim ni administrativnim iskustvom uglavnom sam bio kabinetski naučni radnik. U ovom periodu neki disidenti su me upozoravali da u Bosni hodža tuče đaka ne samo kada ne nauči nego i kada preuči. Opominjali su me da ne preučim u marksizmu, dok je komunistima na vlasti odgovaralo moje isticanje antikapitalizma kao ključa antifašizma. Ni Ničeova upozorenje na razliku između učenika i epigona nisam zaboravljao. U godinama učenja teško sam razlučivao da li me neki uticaj sputava ili podstiče? Pravo rečeno, nisam se ovim važnim pitanjem mnogo ni opterećivao. Ambigviteta, protivrečnost između uslova i teorije, nije kod mene dugo stizao do tačke zrenja (Sartre, 1970: 109). Ova hamletovska naučna dilema mi se sa zakašnjenjem lagano nametala. Nikada dovoljno. Nedoučiti, naučiti i preučiti jesu verovatno prirodna asimetrična istraživačka lutanja, ali i faze koje blede u sećanju. Ali kako uvažavati nepamtljivo? Lekoviti zaborav prekrrio je i one pokušaje u kojima sam više hteo nego što sam mogao postići.

Dijalektiku sećanja čini sled raznih tačaka sećanja, različite osmatračnice na dosegnutu kumulaciju vlastitog iskustva i na njihov spoj s izmenjenim očekivanjima. Ako se u granicama samoviđenja raspoznaju granice i prinude doba, onda je to više od centriranja epohe u sebi samima.

Uslov je samosumnja da je svaka AB smeštena između iskustva i insceniiranja. Da bi se AB prividi ublažili nužno je kontrasećanje koje ne vodi računa o društvenoprihvatljivoj prošlosti nego čuva izvornu autentičnu prošlost. Ovaj osvrt je pokušaj da se izbegne centriranje AB oko korektne prošlosti. Intelektualcima je nužna permanentna samosumnja jer bez nje nema istraživačke nesigurnosti. Zato u AB nikada nije dosta samorefleksije. Istinska samosumnja je neiskaziva, to je unutrašnje sredstvo učenja o sebi, samorefleksija u kojoj drugi ne može pomoći. Onima koji neguju samosumnju ne bavi se Nemeza, boginja koja kažnjava osobe koje su prekoračile “pravu meru”, lišava ih prekomerne sreće i kroti oholost koja je prati. Pisac ovih redova nije siguran da joj nije bio zanimljiv.

/ Literatura

- Brockmeier, J. 1999. Erinnerung, Identität und autobiographischer Prozess, *Journal für Psychologie* 1: 22—42. Dostupno na: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ss0-ar-28767>. Pristupljeno marta 2022.
- Diltaj, V. 1980. *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*, Beograd: BIGZ.
- Ekerman, J. P. 1970. *Razgovori sa Geteom*, Beograd: Kultura.
- Kalff, Y. 2016. Das “Projekt” als Metapher der Biographie. *BIOs*, 29, H.1: 28—47.
- Kuljić, T. 1978. *Fašizam: sociološkoistorijska studija*, Beograd: Nolit (2. dopunjeno izdanje 1987. Nolit; 3. izdanje 2021, Čigoja, Beograd).
- Kuljić, T. 1983. *Teorije o totalitarizmu*, Beograd: IIC SSO.
- Kuljić, T. 2014. *Tranzicija uma*, Zrenjanin: GNB.
- Sartr, Ž. 1970. *Egzistencijalizam i marksizam*, Beograd: Nolit.
- Veber M. 1998. *Duhovni rad kao poziv*, Novi Sad: IK Z. Stojanovića.

TODOR KULJIĆ

The professional autobiography and power

In the article the writer shows that power also shapes the professional self-vision. The professional autobiographies are patterns of social integration. The individual is entangled in a socially acceptable pattern of professional autobiography of his time. The writer shows this coercion on the example of one segment of his own professional autobiography. The difference between the authentic and correct past, the limits of professional self-vision, the productive epistemological crucifixion of one's own development and the power of anti-fascism in professional career is shown. The attention was drawn to the importance of self-doubt and self-reflection and to the own resistance of a power that imposes a correct past.

KEY WORDS: *professional autobiography, power, self-reflection, antifascism.*